

PLEMENÁ KÔZ BREEDS OF GOATS

P. Makovický¹, M. Margetín^{2,3}

¹Univerzita J. Selyeho, Komárno, ²Slovenská poľnohospodárska univerzita v Nitre,

³Národné poľnohospodárske a potravinárske centrum, Lužianky

Abstract

There are many recognized breeds of domestic goat (*Capra aegagrus hircus*). Goat breeds (especially dairy goats) are some of the oldest defined animal breeds for which breed standards and production records have been kept. Selective breeding of goats generally focuses on improving production of fiber, meat, dairy products or goatskin. Breeds are generally classified based on their primary use, though there are several breeds which are considered dual- or multi-purpose.

Keywords: goat, breed, domestication

ÚVOD

Kozy spolu s ovcami boli prvými zvieratami, ktoré si pračlovek skrotil a zdomácnil. Najstaršie podklady pochádzajú z obdobia neolitu z okolia Jericha vyše 7000 rokov p.n.l. Pomerne významné miesto mali aj v gréckej mytológii. V časoch Mojžišových bol rituál obetovania. Spojený nie len použitím kozliatok ako obetných zvierat, ale časť z nich v čase obetovania sa vypustili do voľnej prírody. Divo žijúce druhy kôz zdomácnili v oblastiach Európy, Ázie a Severnej Ameriky. Môžu sa vyskytovať v štyroch formách:

- kozorožec horský (*Capra ibex*)
- koza keltská (*Capra prisca*)
- koza beroárová (*Capra aegagrus*)
- koza skrutkorohá (*Capra falconeri*)

Za najpôvodnejší druh sa považuje vyhynutá koza keltská, z ktorej krížením s kozou bezoárovou a skrutkorohou bola vyšľachtená naša koza domáca.

Podobne ako ovce a dobytok, tak aj kozy sa dajú rozdeliť podľa viacerých hľadísk - pôvodu, zoologických znakov, podľa krajín a zemepisných pásiem vzniku a rozšírenia.

Podľa HILZHEIMERA rozoznávame 3 formy divokých kôz.

- pravé kozy/ *capra Spec.I./*
- kozorožce/*Aegoceros spec.Pall./*
- tury/*Turus spec.Hilzh./*, ktoré sú im najviac príbuzné.

Pôvod kôz možno hľadať medzi divokými druhmi pravých kôz. Tie rozoznávame 3 druhy, 2 druhy sú žijúce:

KOZA BEZOÁROVÁ (*Capra aegagrus*) – žije v Iráne na celej západnej Ázii, na Kréte, vyskytuje sa na južnej strane Kaukazu v Tauru. Je červeno-hnedo zafarbená v lete, v zime má čiernu hlavu, čierne prsia, čierny pruh sa tiahne po chrbte, pleciach. Spodok brucha a vnútro nôh má biele. Hospodársky sa

využíva nielen mäso, ale aj koža a rohy. V Grécku a na Kréte sú tieto kozy chránené.

MARKHUR: je rozšírená od Bucharu a Afganistanu k západným svahom Himalájí.

Capra prisca- vyhynutý druh. Podľa Pallasovej teórie všetky plemena kôz pochádzajú od kozy **BEZOÁROVEJ**. V severnej časti Afriky je rozšírená koza **MAMBERSKÁ**, vysokonohá, štíhla s klabonosou hlavou. V Egypte bola koza **THÉBSKA**.

Nakoniec jemnorstvé kozy- Ázijské/ Angorská, Kašmírka.

Dlhosrstá kožušinová/koza **SEVEROČÍNSKA**, odvodzuje sa od *Capra prisca*.

Plemená kôz môžeme deliť do skupín podľa viacerých hľadísk napr.:

- podľa pôvodu
- zoologických znakov
- podľa krajín a zemepisných pásiem
- vzniku a rozšírenia.

Najvhodnejší systém je delenie podľa chovného zamerania prevažujúcej úžitkovosti na:

- vlnové
- podsadové
- mliekové
- s kombinovanou úžitkovosťou

Vlnové plemená - prevládajúcim produktom u nich je jemná mohérová srst'. Vedľajšími produktami sú mäso a koža. Typickými predstaviteľmi tejto skupiny sú mohérová (angorská) koza a sovietske vlnové kozy (kazašská, uzbecká, tadžická, čeklinská).

Podsadové plemená - prevládajúcim produktom je veľmi jemná podsada, vedľajším je mäso, mohér,

mlieko, kožušina. Typickými predstaviteľmi sú kozy pridonské, orenburské, hornoaltajské.

Mliekové plemená - prevládajúcim produktom je mlieko, vedľajšími produktmi sú mäso, koža a srst'. Typickými predstaviteľmi sú alpské plemená kôz, ad ktorých sú odvodené aj biele a hnedé ušľachtilé kozy chované u nás.

S kombinovanou úžitkovosťou - chov týchto plemien je zameraný na produkciu mäsa a mlieka, vedľajšími produktmi sú srst' a kožušina. Patrí sem koza anglonubijska, kamerunská.

Hodnotenie kôz podľa úžitkového typu:

- DOJNÝ TYP
- MÄSOVÝ TYP
- VLNOVÝ TYP
- KOMBINOVANÝ TYP

Najväčšiu skupinu kôz v Európe tvorí skupina dojných plemien. K tomuto úžitkovému typu patria predovšetkým alpské plemená kôz.

Dojný typ - predstavujú plemená s prevažujúcou úžitkovosťou /mlieko/ jeho produkcia, mäso a koža sú vedľajšie produkty. Dojný typ reprezentuje, z produkčného i ekonomického hľadiska ako prvoradý produkt mlieko, ročná produkcia = 600-800kg. V dobrých podmienkach aj 1000 l v priemere na zviera.

MATERIÁL A METÓDY

Plemená chované na Slovensku

Na Slovensku chová v prevažnej miere biela krátkosrstá a časť hnedej krátkosrstej.

KOZA BIELA KRÁTKOSRSTÁ (KBK) – vznikla krížením typov nejednotných českých a slovenských kôz s capmi sánskeho plemena. Obe pohlavia sú bielej farby bez výskytu pigmentu. Kozy sú stredného telesného rámca s dobre vyvinutým svalstvom, pevnou konštitúciou. Živá hmotnosť u kozičiek je 45-60 kg, u capkov 65-90 kg. Výška v kohútiku u kôz = 70-80 cm, u capkov 75-80cm. Plemeno ranné s vysokou odolnosťou, plodnosťou a produkciou mlieka. Priemerná úžitkovosť = 1188 kg s tučnosťou 4 % pri dĺžke laktácii 296 dní. Plodnosť u nich je 226 %.

KOZA HNEDÁ KRÁTKOSRSTÁ/ KHK/ vznikla krížením pôvodných hnedých a strakatých kôz s plemenníkmi toggenburských, harzských plemien. Obe pohlavia sú hnedého sfarbenia s odtieňom škoricovo-hnedej, červenohnedej a tmavohnedej. Mulec je čierny, uši hnedé s čiernym lemovaním, vnútorná strana uši je čierna. Po celej dĺžke chrpta sa

tiahne sýto čierny ohraničený pruh. Začína za ušami a končí na koreni chvosta. Brucho, paznechty a holene sú čierne. Kozy majú menší telesný rámec, sú odolné, majú pevnú konštitúciu, sú ranné s vysokou plodnosťou a pomerne vysokou dojivosťou, ž. h. kôz = od 45- 50 kg, výška v kohútiku, u kôz = 65-75 cm, ž. h. capov od 60- 80 kg, kohútiku u capkov = 70-80 cm.

Priemerná dojivosť je na úrovni 1076 kg, pri tučnosti: 3,9 % a dĺžka laktácie 290 dní, plodnosť 228 %.

Exteriérové požiadavky sú podstatne rovnaké ako pri bielej koze. Plemenný štandard požaduje: ročná dojivosť 700 l, ž. hmotnosť 45-50 kg kozy, capy 60-75 kg, výška v kohútiku 65-75 cm, capy 70-80 cm, hĺbka hrudníka 28-33 cm, capy 34-40 cm, šírka hrudníka 20-24 cm, capy 22-26 cm, dĺžka tela 72-82 cm, capy 85-95 cm.

MLIEKOVÉ PLEMENÁ KÔZ

SÁNSKA KOZA - vyšľachtená vo Švajčiarsku odtiaľ sa rozšírila do celej Európy. Využíva sa v čistej forme, ale aj zošľachtovacom krížení. Je bielej farby, veľký rámec, a je bezrohá, živá hmotnosť 60-85 kg, výška v kohútiku až 78 cm, majú vysoký podiel svalového tkaniva priemerná úžitkovosť za laktáciu je asi 2000 kg mlieka. Je vhodná pre pastevný a maštalný chov. Toto plemeno bolo využité pri zušľachtovaní našich pôvodných plemien. Jedná sa o najlepšie dojné plemeno, produkcia mlieka odpovedá až 20 násobku telesnej hmotnosti zvierat'a. Takejto vysokej mliečnej produkcii odpovedajú aj vysoké nároky tak na chova ako aj na výživu a kŕmenie.

TOGGENBURSKÁ KOZA – pre svoju všestrannosť je veľmi obľúbeným plemenom v Anglicku, Kanade, Amerike a Južnej Afrike. V čistej forme sa taktiež chová vo Švajčiarsku (v roku 1997 predstavovalo cez 2000 plemenných zvierat). Vyšľachtená vo Švajčiarsku. Farby svetlohnedej s dvoma bielymi pruhmi od mulca až k bielym lemovaným ušným koncom. Je bezrohá, srst' je hustejšia, dlhšia a hrubšia než u kozy sanskej. Živá hmotnosť u kôz je 60 kg, u capov je 75 kg. Cap je vysoký 75 80 cm., koza 70 - 80 cm. Nedosahuje takú vysokú dojivosť ako sánska koza, ale predčí ju v obsahu tuku a bielkovín. Produkcia mlieka za 227 dní laktácie uvádzajú literárne pramene okolo 750 kg, čo predstavuje 3,35 kg mlieka na deň.

KOZA BIELA KRÁTKOSRSTÁ (KBK) – vznikla krížením typov nejednotných českých a slovenských kôz s capmi sánskeho plemena. Obe pohlavia sú

bielej farby bez výskytu pigmentu. Kozy sú stredného telesného rámca s dobre vyvinutým svalstvom, pevnou konštitúciou. Živá hmotnosť u kozičiek je 45-60 kg, u capkov 65-90 kg. Výška v kohútiku u kôz = 70-80 cm, u capkov 75-80cm. Plemeno ranné s vysokou odolnosťou, plodnosťou a produkciou mlieka. Priemerná úžitkovosť = 1188 kg s tučnosťou 4 % pri dĺžke laktácii 296 dní. Plodnosť u nich je 226 %.

KOZA KAMZIČIA - je rozšírená vo Švajčiarsku, patrí do skupiny švajčiarskych horských kôz. Chová sa rohatá aj bezrohatá forma. Rohatá forma sa označuje ako bunderská. Má mohutnejší telesný rámec, ale nižšiu mliečnu úžitkovosť. Capy merajú 75-85 cm, kozy 70-80 cm, živá hmotnosť u capov sa pohybuje 65 kg a kôz 45 kg, zvieratá oboch foriem majú hnedú farbu až do gaštanovej s tesne priliehavou srst'ou. Na chrbte majú tenký, čierny úhorí pás. Bezrohé zvieratá staršie ako 30 mesačné dajú za 274 dní laktácie okolo 660 kg mlieka (2,4 Kg/deň), rohaté kozy okolo 560 kg (2,4 kg/deň)

KOZA NEMECKÁ STRAKATÁ, UŠEACHTILÁ - chová sa prevažne v Nemecku, kde je veľmi obľúbená a predstavuje okolo 70 % z celkového stavu chovaných kôz. Je taktiež rozšírená aj v Rakúsku. Základné sfarbenie je srnčie až gaštanovohnedé, viacmenej širším úhorým pásom na chrbte a čiernym čelom. Cap váži 60-90 kg, výšku v kohútiku 75-95 cm, koza váži 40-60 kg, a nemala by byť menšia než 60 cm.

V kontrole úžitkovosti sa v priemere dosahuje 1000 kg o tučnosti 3,83 % a 2,81 % bielkovín za 300 dní laktácie.

KOZA HNEDÁ KRÁTKOSRSTÁ /KHK/ - vznikla krížením pôvodných hnedých a strakatých kôz s plemenníkmi toggenburských, harzských plemien. Obe pohlavia sú hnedého sfarbenia s odtieňom škoricovo-hnedej, červenohnedej a tmavohnedej. Mulec je čierny, uši hnedé s čiernym lemovaním, vnútorná strana uší je čierna. Po celej dĺžke chrbta sa tiahne sýto čierny ohraničený pruh. Začína za ušami a končí na koreni chvosta. Brucho, paznechty a holene sú čierne. Kozy majú menší telesný rámec, sú odolné, majú pevnú konštitúciu, sú ranné s vysokou plodnosťou a pomerne vysokou dojivosťou, ž. h. kôz = od 45- 50 kg, výška v kohútiku, u kôz = 65-75 cm, ž. h. capov od 60- 80 kg, v kohútiku u capkov = 70-80 cm.

MÄSOVÉ PLEMENÁ KÔZ

Majú ako v Európe, tak aj u nás veľký predpoklad pre rozšírenie, a to hlavne pri extenzívnom chove pri

spoločnej pastve s dobytkom, ovcami a koňmi, pri údržbe krajiny, pretože riadenou pastvou aj nedostupné plochy vedú veľmi efektívne využiť. Medzi mäsové typy patrí:

Patrí sem koza **BURSKA**, je to pôvodné juhoafrické plemeno, na jeho základe bola vyšľachtené väčšina Európskych masových plemien.

Je bielej farby s červenohnedou hlavou, majú robustnú stavbu tela, veľmi dobré osvalenú, vysoká plodnosť s dobrými materskými schopnosťami, má kľudný temperament a preto sa často chova spolu s ovcami. Profil hlavy je vypuklý, uši sú dlhé a široké a obe pohlavia majú rohy smerujúce do zadu a do bokov. Plemeno vyniká kombinovanou úžitkovosťou mliečnou, mäsovou a produkciou kvalitných koží. Priemerná dojivosť sa udáva 1,2-1,8 kg mlieka za deň. Z hľadiska mäsovej úžitkovosti má burské plemeno najlepšiu kvalitu mäsa. Najkvalitnejšie kožky sa získavajú z kozliat.

Živá hmotnosť kôz = 65-75 kg, živ. hmotnosť capov = 70 – 110 kg.

Výška v kohútiku kôz = 65 – 75 cm, capov = 75 –90 cm, plodnosť dosahuje 180 –200 %.

Jatočná výťažnosť = viac ako 50 %.

NERA VERZASCA - chová sa predovšetkým vo Švajčiarsku. Patrí medzi nenáročné plemená, ktoré výborne využívajú pastevné plochy. Sfarbenie je čierne, srst' je hladká a lesklá. U oboch pohlaví sa vyskytujú fúzy a šablovité rohy, živá hmotnosť u capkov dosahuje 70-75 kg, u kôz 50-55 kg, výška v kohútiku je 80-90 cm, u kôz 75-85 cm, chová sa na produkciu mlieka a mäsa. Mliečna úžitkovosť dosahuje v priemere 2 kg mlieka za deň.

SÁHELSKÁ KOZA - nazýva sa tiež západoafrická dlhá, maure, tuareg. Hlavnou chovateľskou oblasťou je oblasť Sahel v Afrike, kde ju chovajú berberské, fulbské a tuarégske kmene. Hmotnosť sa pohybuje okolo 30 kg, výška 70-85 cm, hlava je dlhá s jemným nosom, rovným alebo mierne vypuklým profilom a krátkymi horizontálnymi alebo stredne dlhými polozvislými ušami. Rohy sú oboch pohlaví slabé, smerujúce do zadu, u capov mierne stočené u kôz kosákovitého tvaru, fúzy na brade sa vyskytujú nepravidelne. Srst' je krátka a jemná, farby bielej, čiernej, hnedej a často rôznych kombináciách. S úžitkovosti vyniká produkcia mäsa a koží, produkcia mlieka je zanedbateľná.

WALLISERSKÁ KOZA - je veľmi obľúbené plemeno, ktoré sa chová v rôznych zoologických záhradách a parkoch. Pochádza z rovnako menného

švajčiarskeho kantónu, najviac sa chová vo Švajčiarsku. Je nenáročné plemeno, predná časť tela je sfarbená na čierne a zadná časť na bielo. Farby sú uprostred trupu ostro oddelené, srst' je dlhá. U oboch plemien sa vyskytujú rohy. Živá hmotnosť capkov je 65 kg a kôz 45 kg. Výška v kohútiku u capkov je 85 cm a u kôz 70-80 cm. Úžitkovosťou ju z časti zaraďujeme ku kombinovaným typom mlieko, mäso. Plemeno je vhodné pre produkciu jatočných kozliat, kombinácia nenáročnosti, dobrej mliečnej úžitkovosti a dobrých výkrmových schopností dáva predpoklady pre zvýšený záujem chovateľov, ktorí sa tiež začínajú prejavovať aj u nás. Dojivosť je v priemere 2,4 kg mlieka za deň.

VLNOVÉ PLEMENÁ KÔZ

KOZA MOHÉROVÁ - je rohaté plemeno s neskorším vývojom, malého až stredného telesného rámca s dlhými ušami. Živá hmotnosť kôz je 45-50 kg. U capkov 60-65 kg, produkuje vlas jednotného typu, ktoré sa dobre farbí. Mesačný nárast srsti (ktorá sa strihá) je okolo 2,5 cm, ročná striž ročných kozičiek je 2,5-3 kg, u capkov 5-7 kg srsti. Toto plemeno poskytuje aj kvalitné mäso.

KOZA KAŠMÍRSKA - živá hmotnosť týchto kôz predstavuje 35-45 kg, u capkov 70 kg. Výška v kohútiku je 60-70 cm. Produkujú vlas dvojitého typu. Kratšie a rovné pesíky, a dlhšie podsadové chlpy, ktoré sa vyčesávajú. Z nich sa vyrábajú jemné kašmírové látky. Ročný zisk z jedného dospelého kusu predstavuje 200-400 g podsady.

KOMBINOVANÝ TYP

ANGLO –NUBIJSKA KOZA - vznikla krížením domácich anglických plemien s egyptskými plemenami ZARAIBI a indickými JAMNAPARI. Je to krátkosrsté plemeno s kombinovanou úžitkovosťou stredný až veľký telesný rámec, dlhé zvislé uši výrazný klabonos. Povolené farby sú: gaštanová, svetlohnedá, čierna, biela alebo smotanová. Charakteristická je vysoká plodnosť a vysoká

Abstrakt

Existuje mnoho uznaných plemien domácej kozy (*Capra aegagrus hircus*). Kozy (predovšetkým dojná koza) sú jedny z najstarších plemien zvierat na svete. Selekcia v chove kôz sa vo všeobecnosti zameriava na zlepšenie produkcie vlákien, mäsa, mliečnych výrobkov alebo kože. Plemená sú všeobecne klasifikované na základe ich primárneho použitia, aj keď existuje niekoľko plemien, ktoré sa považujú za kombinované alebo viacúčelové.

Kľúčová slova: koza, plemeno, domestikácia

dojivosť. S nižším obsahom tuku 4,8 % a bielkovín 3, 8 %. Živá hmotnosť u kôz = 80 kg u capov = až 110 kg. Používa sa pri krížení s cieľom zvýšiť mliečnu a masovú úžitkovosť.

KAMERÚNSKA KOZA - zakrslé plemeno chované v niektorých častiach východnej a južnej Afriky. Má krátke nohy, zavalité telo, krátku lesklú srst', väčšinou čiernej farby. Mliečna úžitkovosť je malá. V oblastiach jej pôvodu sa chová málo. Živá hmotnosť kôz = 20 kg, capov = 25 kg. Výška v kohútiku okolo 50 cm.

ZÁVĚR

Kozy podobne ako psy sú najstaršími domácimi zvieratami. Mnoho odborníkov považuje kozu za najskôr zdomácneného prežuvavca. Pochádzajú z najstaršieho známeho osídlenia v Zawi Chemi z roku 8000 pred Kristom z Jericha a Jordánska okolo 7000 pred Kristom. Prvú domestikáciu môžeme hľadať v roku 6000 až 3000 pred Kristom cez Áziu, Afriku až k nám do Európy. Na hlinených tabuľkách sa zachovalo mnoho dôkazov o chove kôz. Boli vyobrazené v rôznych pózach a podobali sa tvarom tela a rohmi na kozy bezoárové. V starovekom Egypte mal chov kôz väčší význam než chov oviec. Kozie mäso bolo dôležitou potravinou chudobných a koza slúžila ako produkt na výrobu pomôcok do domácností. Najstaršie nálezy domestikovaných kôz v Európe sú lokality Viesenhauser v Stuttgarte. Taktiež sú podobné koze bezoarovej, hlavne tvarom rohov (šablovitý). Na Kaukaze a strednej Ázii bola domestikovaná koza ciskašská, ktorá pravdepodobne pochádza z kozy skrutkorohej.

POĎĚKOVANIE

Práca bola podporená projektom APVV-0458-10.

LITERATÚRA

Použitá literatúra je u autorov.

Kontaktní adresa:
Ing. Pavol Makovický, PhD.
Univerzita J. Selyeho
Pedagogická fakulta
Katedra Biológie
Bratislavská cesta 3322
945 01 Komárno
Slovenská republika
makovicky.pavol@gmail.com

doc. RNDr. Milan Margetín, PhD.
Slovenská poľnohospodárska univerzita v Nitre
Fakulta agrobiológie a potravinových zdrojov
Katedra špeciálnej zootechniky
Tr. A. Hlinku 2
949 76 Nitra
Slovenská republika
milan.margetin@uniag.sk

Národné poľnohospodárske a potravinárske centrum
Výskumný ústav živočíšnej výroby Nitra
Ústav systémov chovu, šľachtenia a kvality produktov
Hlohovecká 2
951 41 Lužianky
Slovenská republika
margetin@cvzv.sk

Recenzovali: Ing. P. Miláček, Ph.D., Ing. A. Sedláček, Ph.D.